

Commune sepulcrum Trója „catullusi” emlékezete Vergilius *Aeneis*ében

Somfai Péter

Trója – mint a római kulturális emlékezet egyik legkiemelkedőbb terepe – kiváló példáját nyújtja a Catherine Edwards által Freud nyomán¹ megalkotott „palimpszeszt-város” fogalmának: különleges hasonlóságot mutatva a település fizikai rétegződésével, Trójának irodalmi téren is egymásra épülő szintjei bontakoztathatók ki, amelyek révén a városhoz újabb és újabb szimbolikus jelentéstartalmak kapcsolódnak.² Trója a római irodalomban – a *Rhetorica ad Herennium*, illetve Cicero és Quintilianus klasszikus leírásaiból ismert mnemotechnika módszerétől kölcsönzött kifejezéssel élve – számos esetben *locus memoriae*ként jelenik meg, azaz egy helyszínnek olyan, mindenkori jelenbeli emlékezeti képeként, amely mintegy lenyomatát képezi az adott hely egy múltbeli állapotának, annak érdekében, hogy a helyszín egyes elemeihez kapcsolódó asszociációk révén elősegítse a strukturált emlékezést.³ Mivel az emlékezeti kép alapjául szolgáló állapot végérvényesen a múlténak tekinthető, az emlékezés együtt jár az elmúlt állapot jelenbeli hiányának észlelésével⁴ – ennek megfelelően Trója mint *locus memoriae* szükségszerűen felidézi önmaga mindenkori jelenbeli nemlétét, hogy ti. immár csak rom, illetve Lucanus szerint még annál is kevesebb,⁵ amely utóbbi gondolat egészen a 19. századig, Heinrich Schliemann feltárásainak megindulásáig terjedő hagyományt teremtett.⁶

Ezzel állhat összefüggésben az az irodalmi jelenség – amelynek a későbbi római epika számára, úgy tűnik, Catullus vált a klasszikus megfogalmazójává –, hogy Trója témája a római irodalomban, azon belül is elsősorban a költészetben rendszerint valaminek vagy valakinek a hiánya, illetve távolléte miatt érzett gyásszal kapcsolatban kerül említésre.⁷ Catullus a Trójánál elhunyt és ott eltemetett fivére elvesztése miatt érzett fájdalomnak hangot adva a 68. *carmen*ében egyenesen Ázsia és Európa *commune sepulcrum*ának, „közös sírjának” nevezi a várost. Ennek a költeménynek és a vele tematikus és intertextuális kapcsolatban is álló 101. *carmen*nek Vergilius *Aeneis*ében – éppen Trója témájával összefüggésben – több olyan, komplex remiszcenciája is felfedezhető, amely egyszerre idézi meg a két említett catullusi költeményt, alátámasztva a legújabb kutatások azon felismerését, hogy Vergilius „felfigyelt Catullus verseinek ismétlődő mintázataira, és »együtt olvasott« különálló catullusi verseket”.⁸ E tanulmány célja, hogy a szóban forgó intertextusok elemzése révén felderítse, hogy a catullusi *commune sepulcrum* milyen speciális emlékezeti helyé válik Vergilius *Aeneis*ében. Ennek alapvető jelentősége van abból a szempontból, ahogyan később Lucanus eposzában, a *Bellum civile*ben Trója megjelenik, amely kérdéskörre a munkám végén még visszatérek. A latin nyelvű szövegrészeket saját fordításomban közlöm.

Catullus 68. *carmen*ében a személyes veszteség motívuma meglehetősen sokrétűen jelenik meg: a költő saját Lesbiához fűződő viszonyát Protesilaus és Laodamia mitikus házasságával állítja párhuzamba, amely egy nem megfelelően elvégzett áldozatbemutató miatt Protesilausnak a trójai háború kezdetekor bekövetkezett korai halálával ért véget.⁹ Trója megjelenése rövidesen magával vonja Catullus szintén ott elhalálozott bátyjának a meggyászolását, illetve a város elátkozását, amely sorok a vers hagyományosan B-vel jelölt, gyűrűs szerkezetű részének a magját képezik:¹⁰

*Troia (nefas!) commune sepulcrum Asiae Europaeque,
Troia virum et virtutum omnium acerba cinis,
quaene etiam nostro letum miserabile fratri
attulit. Ei misero frater adempte mihi
ei misero fratri iucundum lumen ademptum,
tecum una tota est nostra sepulta domus,
omnia tecum una perierunt gaudia nostra,
quae tuus in vita dulcis alebat amor.
Quem nunc tam longe non inter nota sepulcra
nec prope cognatos compositum cineres,
sed Troia obscena, Troia infelice sepulturn
detinet extremo terra aliena solo.*

Catullus: *Carm.* 68, 89–100

Trója – szörnyűség! –, Ázsia és Európa közös sírja, Trója, minden férfi és férfierény keserű hamva, amely a mi fivérünkre is siralmas halált hozott! Jaj, tőlem, szerencsétlentől elragadott fivérem! Jaj, kedves szemem fénye, akit elragadtak szerencsétlen fivérértől! Veled együtt az egész családunk temettetett el, veled együtt halt meg minden örömünk, amelyet életedben a te édes szereteted táplált. Téged, aki most olyannyira messze, jelöletlen sírok között, nem rokonok hamvai közelében nyugszol, hanem a baljóslatú Trójában, a balsorsú/terméketlen Trójában temettek el, idegen vidék messzi földje zár magába.

A vers központi része a hagyományos átokformuláknak megfelelően kezdődik, az átok célpontjának a többszöri és többféleképpen történő megnevezésével, aminek az alapja abban rejlik, hogy az archaikus római (és nem csak római) felfogás szerint a név és a nevet viselő dolog azonos egymással, ezért a név kimondása hatalmat biztosít a viselője felett a felidézője számára.¹¹ A szövegrész felütése talán meghökkentő lehetett a kortárs olvasó számára, hiszen a költemény megszületésének korszakában kezdett népszerűvé válni az előkelő római családok körében, hogy trójai ősökre vezetik vissza a családfájukat: Trója ezúttal nem olyan helyként jelenik meg, ahonnan a legnevesebb római gens (nemzetségek) származnak, hanem előbb Ázsia és Európa, majd (94. sor) egy római családnak, nevezetesen a költő családjának a sírjaként.¹² A Trója megszólítását magukban hordozó sorok két szöveggel is intertextuális kapcsolatban állnak. Megidézik egyrészt Aischylos *Agamemnónját*, amelyben a kar Arésről azt énekli, hogy a Trójánál harcoló „férfiak keserű könnyeket fakasztó hamvainak” (*dysdakryton anténoros spodu*, 442–443) maradványait küldi haza a családjuknak.¹³ A catullusi szöveg immár Tróját magát azonosítja a falai alatt elesett hősök hamvaival. Másrészt a városnak a 89. sorban szereplő *commune sepulcrum Asiae Europaeque* („Ázsia és Európa közös sírja”) megnevezése Lucretius *De rerum naturájának* egy, a földet bemutató szöveg helyével lép párbeszédbe:¹⁴

*Praeterea pro parte sua, quod cumque alit auget,
redditur; et quoniam dubio procul esse videtur
omniparens eadem rerum commune sepulcrum.*

Lucretius: *De rerum natura* V. 257–259

Továbbá [a föld – *S. P.*] bármit is táplál vagy növeszt, azt a maga hozzáadott részéért cserébe visszakapja; mivel kétségtelennek tűnik, hogy mindennek szülője és egyben közös sírja is.

Régi keletű filológiai kérdés, hogy Catullus vagy Lucretius közül – akik ugyanabban az időszakban alkottak, és egyik irányú hatás sem kizárható – melyikük utal a másik szövegeire. Olyan felfogás is lehetséges, amely a korábban feltételezett „kölcsonös idézésből” kiindulva a szerzők szövegei között fennálló különleges reciprocitásra, ebből eredően pedig szimultán dialógusra összpontosít.¹⁵ Ennek megfelelően a legcél-szerűbbnek az tűnik, ha a 68. *carmen* és a *De rerum natura* fentebb idézett részleteinek az intertextuális kölcsönhatását vizsgáljuk, különösen annak tudatában, hogy a Lowell Edmunds által retroaktív intertextualitásnak¹⁶ nevezett jelenségnek köszönhetően ez olyan egymással intertextuális kapcsolatban álló művek esetében is lehetséges, amelyek esetében ismert, hogy melyik keletkezett korábban és melyik később, s így egyértelmű az idézés iránya: mégis, az intertextuális kapcsolat visszamenőleg is hatással lehet a korábbi mű értelmezésére.

Lucretius művének idézett részlete a világmindenség összetevőinek halandóságáról szóló értekezés részét képezi, hangsúlyozva a világrend ciklikus jellegét:¹⁷ minden a földből születik, és végül oda is kerül vissza. Ennek az elképzelésnek az eredményeként rajzolódik ki az a gondolat, hogy a föld mindennek a szülője és közös sírja egyaránt. Az elgondolás mögött meghúzódó alapelv abban ragadható meg, hogy minden valamiből keletkezik, és semmi nem pusztul semmivé, egy dolog pusztulása pedig egy másik növekedéséhez járul hozzá.¹⁸ Mindebben az az epikureus tanítás nyilvánul meg, hogy mivel az univerzumon belül minden mulandó, a halált az élet természetes velejárójaként kell elfogadni, és le kell győzni a megsemmisüléstől való félelmet. Ezek alapján úgy tűnik, hogy a catullusi és a lucretiusi szöveg kölcsönösen szubverzíven hat egymásra: Catullus elátkozza Tróját mint *commune sepulcrumot*, amelynek az említését előbb a *nefas* („szörnyűség”) szó kíséri, majd *acerba cinisként* („keserű hamu”), végül az *obscena* („baljóslatú”) és *infelix* („balsorsú”) jelzőkkel ellátva jelenik meg, vagyis a költő – az epikureus etikával szemben – nem tud vagy nem akar megbékélni a halállal és a mulandósággal. A ciklikus újjászületés gondolata helyett a végérvényes pusztulásé nyilvánul meg, hiszen a szerző fivérével együtt a családja is eltemettetett (94. sor), Trója pedig *infelix*, azaz nem egyszerűen „balsorsú”, hanem – az *arbor infelix* („villámsújtotta fa”) analógiájára – „terméketlen” is. A *De rerum natura* idézett sorai viszont a 68. *carmen* Trója-képét ássák alá, amennyiben azt sugallják, hogy minden szükségszerűen elpusztul, de újjá is születik más formában – Trója Rómaként történő újjászületése pedig a római történelemszemléletnek megfelelő és a Kr. e. 1. században egyre inkább politikai színezetet nyerő elképzelésnek számított. E gondolat szerint – amely az Augustus-korban, Horatiusnál és Vergiliusnál alapvető fontosságúvá válik¹⁹ – Trója pusztulása elengedhetetlen előfeltétele volt Róma létrejöttének, ami a munkám szempontjából kulcsfontosságú többlettartalommal ruházza fel a 68. *carmen*-t, hiszen az ezt több ponton megidéző *Aeneis* a Város megalapításának előzményeit éppen a fenti elgondolás alapján beszéli el.

Catullusnak a bátyja iránti személyes gyásza a 101. *carmen*-ben is kifejeződik, és bár Trója név szerint nem kerül benne említésre, mégis érezhető, hogy a költő ott tartózkodik, a fivére végső nyughelyénél:

*Multas per gentes et multa per aequora vectus
advenio has miseris, frater, ad inferias,
ut te postremo donarem munere mortis
et mutam nequiquam alloquerer cinerem.
Quandoquidem fortuna mihi tete abstulit ipsum.
Heu miser indigne frater adempte mihi,
nunc tamen interea haec, prisco quae more parentum
tradita sunt tristi munere ad inferias,
accipe fraterno multum manantia fletu,
atque in perpetuum, frater, ave atque vale.*
Catullus: *Carm.* 101

Sok nép földjén és sok tengeren át utazva érkezem meg ehhez a szomorú síremlékhez, fivér, hogy neked megadjam a holtaknak kijáró végtisztességet, és hogy hiábavalóan megszólítsam néma hamvaiddat, minthogy a végzet téged magadat elrabolt tőlem. Jaj, szerencsétlen, tőlem méltatlanul elragadott fivérem! Most fogadd mégis ezeket a testvéri könnyekben sokat ázó szavakat, amelyeket atyáink ősi szokásának megfelelően adtam át a halottakat megillető szomorú ajándékként – s mindörökké, fivér, üdvöz légy és ég veled!

A költemény első sora az *Odysseia* nyitányára utal,²⁰ ezáltal Catullus utazása Trójába egyfajta „fordított *Odysseia*”-ként jelenik meg, egyszersmind ugyanannak az útnak a megtételeként, amelyet a hagyomány szerint egykor Dardanos, Trója megalapítója tett meg Itáliából Kis-Ázsiába. A költő utazásának célja, hogy *piusként* (jóhiszeműen eleget téve az istenek által rárótt kötelezettségeknek) megadja fivérének a halottaknak római szokás szerint kijáró végtisztességet. Ahogyan azt Andrew Feldherr kimutatta, a rómaiak ezen rituáléi során elmosódnak a határok az élők és a holtak szférái között: a szertartásokban részt vevők átmenetileg kikerülnek az őket körülvevő társadalmi közegből, egyúttal belépnek egy másikba, ahol lehetséges valamiféle kapcsolatot létesíteni az elhunytakkal.²¹ Ezt az állapotot tükrözi a vers 6. sorában szereplő, a 68. *carmen* 20. és 92. soraival egybecsengő megfogalmazás: *heu miser indigne frater adempte mihi* („jaj, szerencsétlen, tőlem méltatlanul elragadott fivérem”), ugyanis ezen szöveghelyeken arról értesülünk, hogy Catullust olyan mély gyász kerítette hatalmába, hogy még a versírásra is képtelen – amely tevékenység az ő baráti kapcsolatainak az alapja, ily módon ő sem tud részese lenni a megszokott környezetének.²² A vers

4. sorában szereplő *alloquerer* („megszólítsalak”) ige jelezheti az ebbe a közegbe való visszatérést is, amennyiben költőként történő újra-megszólalásként értelmezzük, ugyanakkor jelentheti azt is, hogy Catullus valóban a fivére néma hamvait szólítja meg²³ (talán Trójával együtt, hiszen szintén nőnemű szóként használja a *cinist*, ahogyan a 68. *carmen* 90. sorában a város vonatkozásában), amely esetben továbbra is az élők és holtak szférájának határán kell őt elképzelnünk. Ily módon létrejöhet bizonyos fokú érintkezés a holtak világával – szintén egyfajta *commune sepulcrummal* –, mintegy egyszerre valósítva meg távollétet és jelenlétet, aminek Vergilius *Aeneis*ében, és különösen az alvilágban játszódó énekekben kiemelt jelentősége lesz.

Ahogyan arra fentebb már utaltam, a két catullusi költeményre egyéni és közösségi veszteség együttes felmerülése kapcsán az *Aeneis* több pontján is utalás történik. Ez az egyes szöveghelyek esetében kombinált reminiscenciák útján törté-

1. kép. Aeneas menekülése Trójából. Pompeii, Kr. u. 1. század.
(Nápolyi Nemzeti Régészeti Múzeum)

nik, másutt előfordulnak olyan allúziók, amelyek ugyan csak az egyik *carmen* idézik meg a szöveg szintjén, de rajta keresztül – a szoros összefonódásuknak köszönhetően – valamilyen módon a másik is megjelenik.

A vergiliusi eposzban első alkalommal az I. énekben figyelhetünk fel a 68. és a 101. *carmen* együttes megidézésére, amikor Aeneas – az olvasó számára némiképp komikus módon, hiszen nem ismeri fel az önmagát álcázó szülőanyját – beszámol Venusnak a kiletéről és hogy hogyan vetődött a libyai partokra:

*Nos Troia antiqua, si vestras forte per auris
Troiae nomen iit, diversa per aequora vectos
forte sua Libycis tempestas adpulit oris.
Sum pius Aeneas, raptos qui ex hoste Penates
classe veho mecum, fama super aethera notus.
Italiam quaero patriam et genus ab Iove summo.
Bis denis Phrygium conscendi navibus aequor,
matre dea monstrante viam, data fata secutus;
vix septem convolsae undis Euroque supersunt.
Ipse ignotus, egens, Libyae deserta peragro,
Europa atque Asia pulsus. ...*

Vergilius: *Aeneis* I. 375–386

Bennünket, akik különböző tengereken keresztül utaztak, az ősi Trójából – ha véletlenül Trója neve eljutott már a fületekhez – vihar sodort saját kénye-kedve szerint a libyai partokra. Az isteni feladatát teljesíteni kész Aeneas vagyok, aki az ellenség elől elragadott házi isteneimet hozom magammal hajóhadam élén; hírnevem révén az égiek is ismernek. Itáliát mint szülőföldemet keresem; nemzetségem a leghatalmasabb Iuppitertől származik. Hűsz hajóval szálltam a phryg tengerre a kapott jóslatokat követve, miközben istennő anyám mutatta az utat; alig hét, a hullámok és Eurus által megtépázott hajó maradt meg közülük. Én magam idegenként, nélkülözve kóborlok Libya pusztaságában, kiüzetvén Európából és Ázsiából.

Az idézett szövegrészt a 68. *carmen* reminiscenciái keretezik: a 89–90. sor *Troia* anaforája hasonlóképpen ismétlődik meg az I. ének 375–76. soraiban, míg Aeneas bemutatkozásának utolsó szavai (*Europa atque Asia pulsus*, „Európából és Ázsiából kiüzetvén”) a catullusi költemény 89. sorát (*commune sepulcrum Asiae Europaeque*) visszhangozzák.²⁴ A trójai hős záró gondolata arról tanúskodik, hogy egyfajta mindenén kívüli állapotként észleli jelenlegi helyzetét: Trója nincs többé, és vele együtt semmisült meg az onnan megmenekült trójaiak identitása is. Európából és Ázsiából kiűzték őket, pillanatnyilag Afrikában, „civilizáció nélküli” földön tartózkodnak. Ezzel hozható összefüggésbe az ismerés, illetve nem ismerés kérdésköre kapcsán a *nosco* („ismer”, „tud”) ige származékaival (*nomen* – „név”; *ignotus* – „ismeretlen”, „tudatlan”) való költői játék, szintén alluzív módon (*non inter nota sepulcra, / nec prope cognatos cineres* – „jelöletlen sírok között, nem a rokonok hamvai közelében”, *carm.* 68, 97–98). A hiány idéződik fel tehát a catullusi intertextusok révén, a szülőföld, az otthon, a „trójaiság” és a civilizáció hiánya. Aeneas ezért Itáliában nemcsak új hazát, hanem új szülőföldet keres, az istenek által rárótt kötelességét *pius* módon teljesítve, akárcsak Catullus, amikor felkeresi fivére nyughelyét, hogy a megfelelő szertartás

lebonyolításával megadja neki a végtiszteességet. A *diversa per aequora vectos* („azokat, akik különböző tengereken keresztül utaztak”) kifejezés nemcsak annak a hosszú és fáradtságos útnak a felidézésére szolgál, amelyet Catullus tett meg Itáliából Trójába, hanem mintegy „intertextuális ablakot” nyitva Odysseus hányattatásaira is emlékeztet.²⁵

Ugyancsak az I. énekben az Aeneast és társait fogadó Dido szavai szintén a 68. *carmen* Trója-képét hívják elő:

*Quis genus Aeneadam, quis Troiae nesciat urbem,
virtutesque virosque, aut tanti incendia belli?*

Vergilius: *Aeneis* I. 565–566

Ki ne ismerné az Aeneas-fiak népét, Trója városát, a férfi-erényeket és férfiakat, vagy az oly nagy háború pusztítását?

Ugyan ki ne ismerné²⁶ azokat a hősöket és erényeket, amelyekről a catullusi szöveg 90. sora (*Troia virum et virtutum omnium acerba cinis* – „Trója, minden férfi és férfinő keserű hamva”) alapján az intertextust felismerő olvasó már tudja, hogy a város már csak éppen az ő hamvaikkal egyenlő? A szöveghely a személyes és kollektív veszteség egy újabb megnyilvánulási formája, hiszen a költői kérdés Aeneas számára kétségkívül egyszerre mindkettőt felidézi. Ugyanakkor elképzelhető a reminiscencia proleptikus értelmezése is: Karthágó királynője Catullus Tróját elátkozó szavait felhasználva beszél a városról, méghozzá csodálattal adózva neki. A IV. énekben már ő maga fogja elátkozni Aeneast és a trójai népet, közvetlenül az öngyilkossága előtt, amelyet a trójai hős távozása (és ily módon hiánya) fölött érzett fájdalmában követ el, és okoz ezáltal kollektív gyászt a saját népének. Mindemellett felsejlik a *commune sepulcrum*-gondolat is, igaz, közvetve, méghozzá a lucretiusi jelentéstartalmával, a világrend ciklikus jellegével összefüggésben. Az *Aeneis* történelemszemlélete alapvetően lineáris, hiszen a folyamatosságot és fejlődést helyezi a középpontba, a mű egyes pontjain azonban bizonyos szövegbeli ismétléseknek köszönhetően a történelem ciklikus elképzelésmódja kerül előtérbe.²⁷ Ennek az egyik legszembetűnőbb példáját Trója és Karthágó sorsának párhuzamba állítása adja.²⁸ Ahogyan a földből megszületik minden, és oda is kerül vissza, úgy emelkednek fel, illetve buknak el városok és birodalmak – Trója megsemmisült, Karthágó ezután indul el azon az úton, amely a városnak a Földközi-tenger egészére kiterjedő és a Kr. e. 3. századig tartó befolyásához vezetett. Karthágót Róma tette a földdel egyenlővé, és lett a Mediterráneum egyeduralkodója. Ennek a logikának az alapján az a római olvasó számára nyugtalanító felismerés bontakozhat ki, hogy a *commune sepulcrum*, amely Trójához hasonlóan elnyelte a pun várost is, a világ egy újabb ciklusában Rómát az „elődeihez” hasonlóan be fogja kebelezn.

Az *Aeneis* III. énekében, a trójaiak buthrotumi látogatásának leírása során Aeneas a következő szavakkal szólaltatja meg Andromachát:

*Nos patria incensa diversa per aequora vectae
stirpis Achilleae fastus iuvenemque superbum
servitio enixae tulimus...*

Vergilius: *Aeneis* III. 325–327

Mi, akik a felégetett hazánkból különböző tengereken keresztül utaztunk, és akik szolgátságban gyermeket szültünk, túrtük Achilles sarjának gögjét és magát a fennhéjázó ifjút.

A 101. *carmen* I. sorára (*multa per aequora vectus* – „számos tengeren átutazva”) és természetesen közvetve az *Odysseiára* irányuló utalás azon túlmenően, hogy Odysseus, Catullus és immár Aeneas (*Aeneis* I. 376) tengeri utazásához hasonlítja Hector özvegyének megpróbáltatásait, egy másik rendkívül fontos körülményt is kiemel: Andromacha, csakúgy, mint a 101. *carmen* Catullusa, egy hozzátartozójának igyekszik megadni a végtisztességet, egyúttal törekszik kapcsolatba lépni vele, belépni abba a bizonyos, fentebb szemügyre vett határszférába az élők és holtak világa között. Alapvető különbségeként említhető ugyanakkor, hogy míg a költő a bátyja nyughelyénél végzi el a szertartást, addig a trójai nő egy üres – és ily módon kétszeresen is hiányt felidéz – sír, *kenotaphion* előtt. Üres, hiszen Hector földi maradványai Trójánál vannak, éppúgy, mint Catullus fivérének hamvai. Mindkét elhunyt *non inter nota sepulcra*, vagyis jelöletlen sírok között nyugszik tehát, azonban Hector nagyon is *prope cognatos* [...] *cineres*, azaz rokonok hamvai közelében, ellentétben Catullus testvérével. A 68. *carmen* emellett más asszociáció révén is kapcsolódik az *Aeneis* idézett szakaszához: a *kenotaphion* mint egy bizonyos személynek emelt sír üres mivoltából kifolyólag potenciálisan bárki sírja, azaz egy újabb *commune sepulcrum*. Ennek megfelelően Hector fizikai és szimbolikus értelemben is „közös sírban” nyugszik.

Az Aeneas alvilágba történő alászállását megjelenítő VI. ének különösen gazdagnak mutatkozik nemcsak a 68. és 101. *carmen*re utaló reminiscenciákban, hanem a catullusi corpus más olyan verseit visszahangzó allúziókban is, amelyekben távollét (*carm.* 46), illetve hiány és az ebből fakadó fájdalom (*carm.* 64) – az alvilággal nagyon is összefüggésbe hozható – érzése nyilvánul meg, nem egy esetben az e munka középpontjában álló catullusi költeményekkel kombinált módon. A 101. *carmen* többszöri visszhangja ismét megidézi a holtakkal való kapcsolatteremtés lehetőségét jelentő szertartásokat, Aeneas azonban nem áll meg a halottak világának határán, hanem át is lép rajta, ezáltal átmenetileg teljesen annak részévé válik.

A főhős az alvilági útjának kezdetén számos néhai társa lelét pillantja meg, közöttük elsőként Leucaspisét és Orontesét:

*Constitit Anchisa satus et vestigia pressit
multa putans sortemque animo miseratus iniquam.
Cernit ibi maestos et mortis honore carentis
Leucaspim et Lyciae ductorem classis Oronten,
quos simul a Troia ventosa per aequora vectos
obruit Auster; aqua involvens navemque virosque.*

Vergilius: *Aeneis* VI. 331–336

Továbbment Anchises fia, majd megtorpant, sok mindent megfontolva, s lelkében az igazságtalan sorson szánakozva. Megpillantja ott a szomorú és végtisztességet nélkülöző Leucaspist és Orontest, a lyciai hajóhad parancsnokát, akikkel Trójából együtt hajóztak el szelek által felkorbácsolttengereken keresztül, és akiket elsüllyesztett az Auster, vízzel hajót és férfit egyaránt elárasztva.

A hiány ezúttal is kettőzöttén jelenik meg Catulluson keresztül: Aeneast hatalmába keríti az egykori bajtársak hiánya fölött érzett gyász, Leucaspis és Orontes pedig amiatt szomorú (*maestos*), hogy nem adták meg nekik a végtisztességet (*mortis honore carentis*), vagyis temetetlen halottak, akik kénytelenek egy évszázadon keresztül várakozni arra, hogy Charon átvigye őket a Styxön. Aeneas nem tud segíteni rajtuk, szemben Catullusszal, aki részesíteni tudja a bátyját a halottaknak kijáró végső adományban (*postremo munere mortis, carm.* 101, 3).²⁹ Az idézett *Aeneis*-részlet 335. sora azonban nemcsak a 101. *carmen*re, hanem a 46.-ra is utal:

*O dulces comitum valetae coetus,
longe quos simul a domo profectos
diversae varie viae reportant.*

Catullus: *Carm.* 46, 9–11

Ég veletek, ó, útitársaim kedves gyülekezete, akik együtt utaztak messzire az otthonuktól, és akiket különböző utak sokféleképpen visznek oda vissza.

A trójaiak együtt indultak el felégetett városukból, s hányódtak a szelek által felkorbácsolttengereken (*quos simul a Troia ventosa per aequora vectos*), míg az Auster szét nem választotta őket, most pedig újra együtt vannak, ha csak átmenetileg is.³⁰ Catullus a 46. *carmen*ben búcsút mond társainak, akikkel együtt távolra utazott az otthonától (*quos simul a domo profectos*), és akik majd különféle utakon vissza is jutnak oda. Az otthontól való távollét, a pillanatnyi együttlét és a közeli búcsú motívuma közös ugyan a két szövegrészben, azonban az ellentét sem kevésbé szembetűnő: míg Catullus társai hazatérésre készülnek, addig a holt lelkek az utolsó útjukra a Styx vizén túlra – otthonukat pedig akkor sem láthatnák viszont, hogyha még mindig az élők közé tartoznának, hiszen Trója megsemmisült. Helyette egy másik *commune sepulcrumba*, minden lélek „közös sírjába”, az alvilág szívébe tartanak. Az alvilág és Trója közötti párhuzamot azonban nemcsak az sugallja, hogy mindkettő magába nyel mindent és mindenkit, hanem az is, hogy hiányt idéznek fel: az alvilág az egykor élőkét, Trója pedig elsősorban saját magát.

Miután Aeneas találkozik az apja árnyával – akinek a szavai megint csak Catullus 101. *carmen*ét visszahangozzák³¹ (*quas ego te terras et quanta per aequora vectum / accipio... – „Miféle földeken, mily sok tengeren át utaztál mostanáig, amikor viszontlátlak...”*, Vergilius: *Aeneis* VI. 692–693) –, Anchises bemutatja neki az élők világába készülő lelkeknek, a római történelem majdan kiemelkedő alakjainak hosszú sorát. A műnek ezen a pontján az *Aeneis*re általában jellemző sztoikus természetfilozófiai szemléletmód tükröződik, amit árnyal, hogy a VI. ének szóban forgó szakasza párhuzamokat mutat Platón *Phaidónjával*³² és Cicero *De re publicájának Somnium Scipionis* néven ismert részével.³³ A lelkek az élők világából az alvilágba, azaz a fentebb leírtak értelmében egyfajta „közös sírba” kerülnek, majd meghatározott idő múltán ismét az élőkébe – ez a körülmény eltérést mutat a catullusi *commune sepulcrum*hoz, Trójához képest, amely mindent végérvényesen kebelez be, és nem bocsát ki magából újra semmit. Nem állítható párhuzamba ugyanakkor a vergiliusi alvilág mint „közös sír” Lucretius *commune sepulcrum*ával, a földdel sem, amennyiben ez utóbbi csak anyagi természetű dolgok befogadására vagy kibocsátására

képes, lelkekre semmiképpen sem, minthogy azok az epikureus elgondolás szerint a halál pillanatában megsemmisülnek.³⁴ A vergiliusi szövegrész tehát ebben az értelemben mind a 68. *carmen*, mind a *De rerum naturát* „korrigálja”: Trójából mint *commune sepulcrumból* a *translatio imperii* hagyományos elképzelésével összhangban nagyon is képes megszületni valami, nevezetesen a világot majdan uralma alá hajtó hatalom, Róma; a Város lakóiban pedig egy másik *commune sepulcrumból*, az alvilágból újra felszínre kerülő, halhatatlan természetű lelkek fognak testet ölteni.

Ahogy arra írásom bevezetőjében már utaltam, úgy tűnik, később Lucanus is az eredeti, catullusi Trója-képhez nyúl vissza epikus modelljén, Vergiliuson keresztül, amikor *Bellum civile*-jében Trója témakörét érinti. Trója explicit módon Iulius Caesar (feltételezhetően fiktív)³⁵ ottani látogatásának leírásában kerül említésre, amelyből hamar kiderül az olvasó számára, hogy az egykor hatalmas városból semmi sem maradt: Caesar csak „a felégetett Trójának” ezt „az emlékezetes nevét” tudja körüljárni (*circumit exustae nomen memorabile Troiae; Bellum civile IX. 964*). A *memorable* szó kapcsán érdemes figyelembe venni Stephen Hindsnak azt a – Gian Biagio Conte nyomán tett – megállapítását, amely szerint az emlékezésre utaló szavak az intertextuális (irodalmi) emlékezetet is működésbe hozhatják:³⁶ ily módon a 964. sorban nemcsak Trója neve (illetve a város hiánya) idéződik fel, hanem az is, ahogyan a költő elődök Trójával kapcsolatban megnyilvánultak. A *nomen Troiae* szókapcsolat egyszerre utalhat az *Aeneis* I. énekének 375–76. soraira (*si vestras forte per auris / Troiae nomen iit*) és a 68. *carmen*-re, a *nomen* szónak mint a *nosco* ige származékának a használata révén. Ezáltal a lucanusi szöveghely a catullusi és a vergiliusi szöveghelyek kontextusát, vagyis a megsemmisülést és a hiányt is felidéz. Ehhez járul hozzá röviddel később kibontakozó kép, miszerint itt „még a romok is elpusztultak” (*etiam periere ruinae; Bellum civile IX. 969*). Az elpusztult Trója képével együtt jellemzően felmerülő személyes, illetve közösségi szintű veszteség ezúttal burkoltab-

ban jelenik meg, mint Catullus vagy Vergilius műveiben. Mint-hogy már a romok sem láthatóak – ezért Caesarnak kell megkonstruálnia őket propagandájának megfelelően –,³⁷ Caesart az „idegenvezetőjének” kell figyelmeztetnie arra, hogy vigyázzon, hová lép, ha nem akar szent helyet, például Hector sírját vagy Iuppiter Herceus oltárát megsérteni. Ez utóbbi helyszínnek azért van különös jelentősége, mert az *Aeneis* II. éneke szerint ezen a helyen ölte meg Pyrrhus Priamust, méghozzá lefejezve a trójai királyt.³⁸ Priamus halálának az *Aeneis*-ben ábrázolt módjában már Servius is felismeri, hogy Vergilius kimondatlanul is Pompeius történetére utal,³⁹ Iuppiter Herceus oltárának említése tehát nemcsak Priamus megölésére emlékeztet, hanem rajta keresztül Pompeiusra, a *Bellum civile* egyik főszereplőjére is. Pompeius halálának a gondolatához pedig a lucanusi eposz egészére jellemző módon a római köztársaság bukásának mint közösségi veszteségnek a képzete társul.⁴⁰

Amint azt láthattuk, Vergilius *Aeneis*-ében Trója említése számos esetben együtt jár Catullus 68. és 101. *carmen*-ének – akár együttes – megidézésével. A 101. *carmen* első sorának variánsai a mű legalább tizenegy helyén előfordulnak, minden esetben a *pietas* valamiféle megnyilvánulási formájával ötvözve az utazás témáját, főként temetési szertartással vagy halottakkal való érintkezéssel kapcsolatban.⁴¹ Ezek az eposz különböző pontjain feltűnő allúziók szemléltethetik a városuk pusztulását túlélő trójaiak szétszóródását is a Mediterráneumban. A *carm.* 68 *commune sepulcrum*-képének megmutatkozása az *Aeneis*-ben mindig hiány és veszteség felidézését vonja magával, nemcsak az egyén, hanem a közösség szintjén is, különösképpen Trója kontextusában. Trója mint sajátos *locus memoriae* önmaga hiányát, nemlétét idézi fel, ezzel együtt pedig a nemlétet mint olyat: a teljes hiány képzetét nyújtva mintegy „abszolút rommá” válik. Ennek a catullusi-vergiliusi Trója-képnek a hatása tükröződik Lucanus *Bellum civile*-jében is, amikor a szerző a romok hiányának ábrázolása révén idézi fel Pompeius halálát és egyúttal a köztársasági keretek feloldódását.

Jegyzetek

- 1 Freud 1982 (1930), 333–335.
- 2 Edwards 1996, 28.
- 3 Menke 2003, 123.
- 4 Menke 2003, 129.
- 5 Lucanus: *Bellum civile IX. 969*.
- 6 Geimer 2002, 31–46.
- 7 Putnam 2007, 195.
- 8 Hardie 2012, 213 (saját fordításom – *S. P.*).
- 9 Gale 2012, 186.
- 10 Traill 1988, 365.
- 11 Köves-Zulauf 1995, 91.
- 12 Theodorakopoulos 2007, 324. Catullus fivére Trója közelében található sírhelyének valóságalapjáról lásd Fordyce 1961, 388.
- 13 Gale 2012, 201.
- 14 Fordyce 1961, 354.
- 15 Tamás 2016, 2.
- 16 Edmunds 2001, 153.
- 17 Frantantuono 2015, 327.
- 18 Long–Sedley 2014, 43. Köszönettel tartozom Németh Attilának, amiért pontosította az epikureus világregre vonatkozó értelmezésemet.
- 19 Ferenczi 2011, 27.
- 20 Nappa 2007, 392.
- 21 Feldherr 2000, 212.
- 22 Feldherr 2000, 214.
- 23 Feldherr 2000, 217.
- 24 Putnam 2007, 200.
- 25 Nappa 2007, 393.
- 26 Ismét egy nem ismerést jelentő szó (*nesciat*) fordul elő Trója említésekor.
- 27 Kozák 2005, 13.
- 28 Lásd Kozák 2005, 18–29.
- 29 Putnam 2007, 202.
- 30 Hardie 2012, 223.
- 31 Putnam 2007, 200.
- 32 Vince 2005, 94–95.
- 33 Hardie 1986, 71–76.
- 34 Long–Sedley 2014, 192.
- 35 Rossi 2001, 313.
- 36 Hinds 1998, 11.
- 37 Spencer 2005, 53.
- 38 Rossi 2001, 318.
- 39 Hinds 1998, 9.
- 40 Rossi 2001, 322.
- 41 Nappa 2007, 392.

Bibliográfia

- Costa, C. D. N. (kiad.) 1984. *Lucretius: De Rerum natura V*. Oxford.
- Duff, J. (kiad.) 1957. *Lucan: The Civil War. Books I–X. Pharsalia*. Cambridge, MA.
- Edmunds, L. 2001. *Intertextuality and the Reading of Roman Poetry*. Baltimore–London.
- Edwards, C. 1996. *Writing Rome. Textual Approaches to the City*. Cambridge.
- Feldherr, A. 2000. „Non inter nota sepulcra. Catullus 101 and Roman Funerary Ritual”: *Classical Antiquity* 19/2, 209–231.
- Ferenczi A. 2011. „Ki mihez ragaszkodik? Horatius, *Ódák* III. 3”: *Ókor* 10/1, 27–33.
- Fordyce, C. J. 1961. *Catullus. A Commentary*. Oxford.
- Frantantuono, L. 2015. *A Reading of Lucretius' De Rerum Natura*. Lanham.
- Freud, S. 1982 (1930). „Rossz közérzet a kultúrában” (ford. Linczényi A.): *Uő: Esszék*. Budapest, 327–405.
- Gale, M. 2012. „Putting on the Yoke of Necessity. Myth, Intertextuality and Moral Agency in Catullus 68”: I. Du Quesnay – T. Woodman (szerk.): *Catullus. Books, Poems, Readers*. Cambridge, 184–211.
- Geimer, P. 2002. „Das unsichtbare Troja. Ruinen eines Originalgenies”: A. Assmann – M. Gomille – G. Rippl (szerk.): *Ruinenbilder*. München, 30–46.
- Hardie, P. 1986. *Virgil's Aeneid. Cosmos and Imperium*. Oxford.
- Hardie, P. 2012. „Virgil's Catullan Plots”: I. Du Quesnay – T. Woodman (szerk.): *Catullus. Books, Poems, Readers*. Cambridge, 212–238.
- Hinds, S. 1998. *Allusion and Intertext. Dynamics of Appropriation in Roman Poetry*. Cambridge.
- Kozák D. 2005. „*Urbs antiqua fuit – urbs antiqua ruit*. Nyelvi és történelmi ismétlődés az *Aeneis*ben”: Ferenczi A. (szerk.): *A rejtélyes Aeneis. Aeneis-tanulmányok*. Budapest, 13–46.
- Köves-Zulauf, T. 1995. *Bevezetés a római vallás és monda történetébe*. Budapest.
- Long, A. – Sedley, D. 2014. *A hellenisztikus filozófusok*. Budapest.
- Menke, B. 2003. „Mneme/Mnemonic”: *Archiv für Mediengeschichte* No. 3: Medien in der Antike, 121–136.
- Nappa, C. 2007. „Catullus and Vergil”: M. Skinner (szerk.): *A Companion to Catullus*. Malden, MA, 377–398.
- Putnam, M. 2007. „Troy in Latin Literature”: *New England Classical Journal* 34/3, 195–205.
- Rossi, A. 2001. „Remapping the Past. Caesar's Tale of Troy. Lucan *BC* 9.964–999”: *Phoenix* 55/3–4, 313–326.
- Spencer, D. 2005. „Lucan's Follies. Memory and Ruin in a Civil-war Landscape”: *Greece & Rome* 52/1, 46–69. (Magyarul lásd az *Ókor* jelen számában. – *A szerk.*)
- Tamás Á. 2016. „Erroneous Gazes. Lucretian Poetics in Catullus 64”: *Journal of Roman Studies* 106, 1–20.
- Theodorakopoulos, E. 2007. „Poem 68. Love and Death, and the Gifts of Venus and the Muses”: M. Skinner (szerk.): *A Companion to Catullus*. Malden, MA, 314–332.
- Traille, D. 1988. „Ring Composition in Catullus 63, 64 and 68b”: *The Classical World* 81/5, 365–369.
- Vince M. 2005. „Ha az álom kapuja kitárul”: Ferenczi A. (szerk.): *A rejtélyes Aeneis. Aeneis-tanulmányok*. Budapest, 89–116.
- Williams, R. (kiad.) 1972. *The Aeneid of Virgil. Books 1–6*. London.

Traianus szökőkútjának romjai Ephesosban, a mai Törökország területén (Somhegyi Zoltán felvétele)